נועם נשמה - פרשת ויצא תשפ״ז

שביבי מחשבה והבנות בפרשיות השבוע מיוסד ע״פ דברי רבותינו

תתן אמת ליעקב

א.

בפרשה זו אנו לומדים על יעקב אבינו, מעמיד האומה הישראלית שעל שמו אנו נקראים. יעקב אבינו, שנולד מהיהודי הראשון שנולד יהודי, יצחק אבינו, שנולד מטיפה קדושה והראשון שנימול כדין בגיל שמונת ימים (עי׳ פר׳ חיי שרה). מעלתו של יעקב אבינו הייתה בכך ש׳מיטתו שלימה׳. במדרש כתוב ״שהיתה מטתו שלימה לפניו אברהם יצא ממנו ישמעאל וכל בני קטורה יצחק יצא ממנו עשו וכל אלופי אדום אבל יעקב מטתו שלימה כל בניו צדיקים״. (ויקרא רבה, לו, ה). נראה שהאומה הישראלית צריכה להיבנות מיעקב שהיה שלם, זרעו היה שלם. כל המהלך שלו היה שלמות. נולד מהיהודי הראשון שנולד יהודי, בניו כולם היו שלמים, לא היה פסול בזרעו. חז״ל מכנים אותו בחור שבאבות, בחיר האבות. איש תם יושב אוהלים, איש תם, איש ישר.

״תתן אמת ליעקב״ (מיכה , כ, ז). מידתו של יעקב אבינו היא אמת. אמת זו מידה שיש בה קיום ונצחיות. בפס׳ בישעיהו (נח יא) כ׳ ״וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו״, היינו שנהר שמימיו נפסקים נקרא נהר המכזב. זה ג״כ פי׳ נחל אכזב, שאינו זורם מים בקביעות ובאופן תמידי. מה שאיננו קיים בקביעות הרי הוא מכזב. מידתו של יעקב הייתה מידה של קביעות ונצחיות וממנו יצא עם הנצח.

בית המקדש הראשון היה כנגד אברהם, השני כנגד יצחק, והשלישי כנגד יעקב אבינו (מהרש״א פסחים פח.) בחז״ל מובא שבית המקדש השלישי לא יחרב, הוא יהיה נצחי. כמידתו של יעקב, אמת, שהיא נצחית. (הוא גם נבנה משמיים, גם מידת האמת מלמעלה ניתנה ודייקא בפס׳ ״תתן אמת ליעקב״.)

אם כן צריך להבין. יעקב אבינו, זה שמידתו היא האמת, דווקא הוא זה שבפרשתנו מסופר על כל עסקי הרמאות וחוסר היושר לכאורה שבהם היה צריך להתעסק. כל הסיפור והקשר עם לבן, וכמו שכותב רש״י שאומר יעקב ׳אחיו אני ברמאות׳. ואם כי מובן שיעקב אבינו לא רימה את לבן כפשוטו שהרי הצדק היה עימו, אבל יש להבין מדוע דווקא יעקב הוא זה שצריך להתעסק בדברים הללו.

והאמת היא שהדברים פשוטים. אדרבה, דווקא בגלל שיעקב אבינו עניינו אמת, הוא זה שמזדמנים לפניו ענייני יושר ורמאות. הדברים ברורים שדווקא בעניין שבו אנחנו הכי מצויים ועובדים את הקב״ה - שם יזדמנו לנו הנסיונות הגדולים. שם עבודתנו. יעקב אבינו מברר ומעמיד את האמת מתוך אותם המקומות של הרמאות והשקר.

ב.

לאחר שלבן רודף אחרי יעקב ופוגש בו, לאחר כל המשא ומתן וההחלטה על היפרדות, כתוב בפס׳ ״וישב לבן למקומו, ויעקב הלך לדרכו״. המשך חכמה לומד מלשון הפס׳ שלבן, גם לאחר עשרים שנים שהיה יחד עם יעקב אבינו, היה איתו באותו בית, ׳שב למקומו׳. הוא לא גדל והתעלה בהיותו ליד אדם צדיק וגדול, לא למד ממנו משהו, הוא שב למקומו, להיכן שהיה בחיים. לעומת זאת, יעקב אבינו ׳הלך לדרכו׳, הוא ממשיך ועולה ומתעלה. לא רק שלא למד מלבן אלא הולך ומתעלה. הדברים מעידים קודם כל על רשעתו של הגדולה של לבן, שלא למד מצדיק שהיה קשור עימו במשך עשרים שנים, ועל גודל צדקותו ועמידתו האיתנה של יעקב שהלך ונתעלה.

לא נאחוז בדרכם, דרך הרשעה, הרשעה שמבקשת לעקור את הכל. אבל לא זו בלבד, אלא שבד בבד צריכים אנו להתעלות, להמשיך ולהתגדל. להתנתק על דרך השלילה (סור מרע) ולאחר מכן לגדול ולצמוח על דרך החיוב (עשה טוב).

האדם מורכב

מקובלנו שהסדר היה צריך להיות שעשיו הוא האוחז בענייני הארציות והוא משרת ליעקב שעניינו רק ברוחניות, איש תם יושב אהלים. אבל לאחר שלא כך בחר עשו אז ממילא קיבל יעקב את ברכת אביו יצחק

שהיא מכוונת לכל ענייני הארציות. ואכן, תיכף לאחר שקיבל יעקב את הברכות הללו מיד מתחילים ניסיונותיו כנגד הארציות. עד אז היה יושב ועוסק בתורה ולא מסופר בתורה על איזשהו ניסיון או קושי מיוחד שהיה לו אל מול העולם, ותיכף לאחר קבלת הברכות הוא כבר מתחיל לנדוד, בורח אל לבן, רועה בצאן, בורח מלבן. נראה שסיפור חייו של יעקב ממש מתחלק לשניים, עד הברכות שהיה איש תם יושב אהלים. ומהברכות, שישנה התמודדות עם העולם. עוד נראה שעיקר סיפורה של התורה בעניינו של יעקב הוא בחלק השני של חייו, בזמן שמתמודד עם הארציות.

בתחילת פרשתן מסופר שיעקב חולם חלום. בחלום ישנו סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. רש"י על המקום מביא את דברי חז"ל: "אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים". מהו העניין שאמצא שיפועו של הסולם הוא כנגד בית המקדש?

מהר"ל בגור אריה מבאר את העניין כך:

"אמנם בית המקדש במה שהוא בית וועד השכינה, ושם יבא האדם לעבוד את ה' יש בו שני הצדדים - מתיחס לעליונים ותחתונים, והכל שוים בו, ולא יאמרו העליונים 'לנו הוא זה' במה שרשות בני אדם בו, ולא יאמרו בני אדם 'לנו הוא זה' במה שהוא מקדש ה', ולכך ראוי שיהיה בית המקדש עומד תחת אמצע שפוע הסולם, שהסולם הוא התחלפות בין עליונים לתחתונים הולך מצד אל צד, ובית המקדש כלול משניהם תחת אמצע הסולם, ולפיכך ראוי ונכון שיהיה בית המקדש תחת אמצע הסולם. ומסתייעא לן דבר זה ממאמר קדישין עליונים מאן מלאכי אלקים רבנן, דבפרק קמא דכתובות אמרו גדול מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאילו שמים וארץ נברא ביד אחת, שנאמר "אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים", ואילו במקדש כתיב "מקדש ה' כוננו ידיך". והנה הורו בזה כי העליונים והתחתונים נבדלים זה מזה ומתחלקים זה מזה, ובשביל שהם נבדלים זה מזה, אין אחד הכל, ולפיכך נברא שמים ביד ימין וארץ נבראת ביד שמאל, כי סתם יד הוא שמאל וכמו שיש חלוף צד בין ימין ושמאל, והימין יותר משובח במה שיש לה כח ימין, כך העליונים נבדלים מן התחתונים, והבדל שלהם שיש להם יותר מעלה ומדריגה. ואילו בית המקדש נברא בשתי ידים במה שהוא כולל הכל, והוא החבור בין עליונים ותחתונים, ראוי שיהיה נברא בשתי ידים, שהידים הם מורים על חלוק והבדל צד, ואילו בית המקדש יש בו כח הכל כמו שנתבאר, שהוא הוועד בין עליונים ותחתונים, והיה ראוי שיהיה בית המקדש תחת אמצע השפוע".

כותב מהר"ל שעניינו של ביהמ"ק הוא חיבור בין עליונים לתחתונים, לכן הוא עומד כנגד אמצעו של הסולם שנראה ליעקב בחלומו. חלומו של יעקב מדבר על החיבור הזה בין שמיים לארץ, בין עליונים לתחתונים. העבודה בגשם וברוח.

לאחר מכן מסופר שיעקב גל את האבן מעל פי הבאר לא כסדר שחפצו בו אנשי המקום. מדוע יעקב עושה זאת ומדוע התורה מאריכה בסיפור שנראה סתמי כזה?

אלא ודאי מחוי לנו ברמז על עניין בואו של יעקב לחרן שבאה התורה להעמיד לנו את כלל עניינו של יעקב דווקא בתיאור הפתיחה שלו ביחס עם הרועים המקומיים - שהם חיים את סדרי השוק בצורה מעוותת של גזל וחוסר אימון בסיסי ולכן צריכים להעמיד את האבן עד שיאספו כולם, ופתרונות דומים - והוא בא להעמיד סדרים אחרים שגם אם לא תעמוד האבן - הכללים של האמת והיושר ישמרו בשוק כמו שצריך, וזה העמדה כללית על כל העבודה שלו בבית לבן לגלול את כל האבנים שמעיקים על השוק מכח תעתועי לבן וחבריו.

אף לאחר הסיפור של העמדת הצדק והיושר עם אותם רועים ממשיך יעקב לבית לבן שם הוא מתמודד עם רמאותו של לבן. הוא צריך להיות צדיק וישר בתוך כל המרמה. להעמיד את האמת מתוך השקר.

זאת אומרת שכל סדרי חייו של יעקב שהוא מעמיד אומתנו סובבים סביב העניין של עבודה בתוך הארציות, ההתמודדות עם הארציות. העמדת הצדק האלוקי גם בתוך הגשם. הוא מעמיד את עבודתו של היהודי במלחמה אל מול מורכבויות החיים, לדעת לחבר את הדברים ולהביא הכל אל הקודש.

ובזה באנו אולי להבנה של עניין נוסף.

לכאורה כל ענין הסיפור עם לבן, שלא היה שנים בודדות, אלא פרק נכבד מחייו של יעקב, עשרים שנים, נעלם ממנו ולא נודע ענייננו. ישמעאל, ידענו כבר ענייננו והיכן הוא נמצא היום ומה תפקידו וקלקולו במשך השנים. כך גם עשו שהוא אדום ידענו ענייננו ומה אירע ממנו ברבות השנים. והרי כל סיפורי ומאורעות חיי אבותינו הם לימוד לנו לדורי דורות וסימן לאשר יארע לנו ברבות הימים, וסיפורו של לבן וכל העניין שם נעלם מאיתנו .

ונראים הדברים שתקופה זה מכוונת היא כנגד אלפיים ימות המשיח, ימינו שלנו, ימים שבהם האמת תהא נעדרת, ואילו השקר הרמאות, הכזב והרשעה, מעורבים וקשורים בנו ביותר, בתוכנו ממש, כמו יעקב אבינו שהיה גר בבית לבן במשך עשרים שנה, בביתו ממש. וכמו שיעקב אבינו מתוך מקום זה היה מעמיד ומברר את האמת ולא נכנע לשקר, כך גם זוהי עבודתנו. על אף שקשורים ומעורבים אנו כביכול בתוך הרשעה והשקר, חיים בתוך המציאות הזו, עלינו להעמיד ולברר את האמת ולעמוד בשלנו.

זו עבודתו של האדם המורכב.

בני חיי ומזוני - לאו בזכותא תליא מילתא

רחל מתפללת עבור ילדים. ידענו שבני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא (מו"ק כח). צריך להבין מהי אותה הנהגת המזל. אצל בנ"א נשתרשה טעות חמורה שכביכול 'מזל' היינו חוסר השגחה. ולאמיתם הדברים הפוכים, הנהגת המזל היא ההנהגה היותר פנימית ועליונה, מעל לסדרי ההשגחה הרגילים של שכר ועונש. רמח"ל בדע"ת (קסח) מאריך בביאור עניין זה.

צריך להבין. האם זה אומר שאין לנו כל מקום להשפיע על עניינים אלו? האם הם נעלמו ממנו לגמרי? האם בעניין זה ננעלו שערי תפילה? וביותר צריך ביאור לפי הנראה בפרשתן שהתפילה הועילה לעניין זה של לידת הבנים. כך גם מצינו שהועילה תפילת יצחק בעניין "ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו" (בראשית כה, כא) וכ"ה גם אצל חזקיהו בתפילתו על משך ימי חייו (מלכים ב כ). וכך גם אצל חנה בתפילתה (שמואל א א). ועוד צריך להוסיף את דברי התוס' הידועים (שבת קנו. ד"ה אין) שזכותא רבא מועיל. מהי זכותא רבא?

ענייננו של מזל רם מאד. הדעת נותנת שדבר שגבולותיו אינם ניתנים לשינוי הוא מיסודי דרכי ההנהגה העליונה ולכן דרכיה קבועים ביותר ואינם משתנים. מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, ובמלכותא דארעא אנו רואים שככל שהחוק יותר יסודי ונוגע בענייני המלוכה וסדריה כך הוא פחות ישתנה. אמנם, אין זה אומר שהחוקים הללו לא ישתנו בכלל אלא שבגלל חשיבותם השגחתם נמצאת בידי המלך ואינם ניתנים לשינוי ע"י שר זוטר אלא רק ע"י המלך. המלך בידו הכל, ואף יכול לשנות את החוקים היסודיים הללו, אבל רק המלך, לא פקידיו ושריו.

בני חיי ומזוני, אותם עניינים שנמצאים ממש בעיקר כוונת יסוד הבריאה ותכליתה, הם אינם נמצאים ביד השרים ואין להם השפעה עליהם, אלא הם נמצאים תחת מלכותו ית' והשגחתו הפרטית ממש. ולכן כאשר חסר לאדם דבר כלשהו כפי הנהגת מזלו אין נכון לומר שתפילה כלל לא תועיל, אלא שתועיל תפילה כזו שתגיע 'לפני המלך' מלכו של עולם, וכן זכות גדול שכותבים התוס' היינו מעשים מסוימים שעולים עד אליו ית' ממש, כמו התפילות צריכות להיות בסדר הזה.

ולבאר יותר.

"ותדר נדר ותאמר ה' צבאות אמר רבי אלעזר מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות עד שבאתה חנה וקראתו צבאות אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו בא עני אחד ועמד על הפתח אמר להם תנו לי פרוסה אחת ולא השגיחו עליו דחק ונכנס אצל המלך א"ל אדוני המלך מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת". (ברכות לא:)

המשל המובא כאן הוא בדיוק כאותם הדברים שהתבארו. עומד העני אצל הפתח ומבקש מעבדי המלך פרוסה אחת והם אינם משגיחים בו משום שזה לא בשליטתם. ואז דוחק העני ונכנס אצל המלך ומבקש ממנו,

והמלך כן יכול לתת כי זה אצלו ובשליטתו לגמרי. בתחילה התפללה חנה דרך אמצעיים, יעוי' במלבים (שמואל א, יב) שמבאר שבתפילתה הראשונה היה זה ע"י אמצעים, ולאחר מכן היא כבר ניגשה לפני קוב"ה ממש. והיינו שמה שאנו רואים בתפילת חנה זה שמתוך חוזק הכרתה בחסדי ה' נפתחו לה שערי שמיים גם בעניין שהייתה צריכה. וכך צריכים אנו להבין שבכל עניין שאנו צריכים להיוושע ומתאמצים עליו בתפילה הסייעתא תיתכן רק לאחר שנשיג בדעתנו ונכיר בגודל חסדי הבו"ת ומתוך ההכרה הזו נעמוד לפניו בתפלה. זו צריכה להיות תפילה במדרגה אחרת. (הגרא"י בלוך, שעורי דעת)

רחל - חסד בהצנע

לאחר שראובן חוזר מן השדה ונותן את הדודאים ללאה אמו, רחל מבקשת מלאה את הדודאים. לאה גוערת ברחל "ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני" (לו, טו).

צריך להבין, מהי טענתה זו של לאה. היא לא יודעת ומבינה שיעקב ביקש את רחל לאשה קודם? היא לא מודעת לכל סיפור הרמאות של לבן בכך שנתן אותה ליעקב קודם לרחל? היא טוענת לרחל את היפך ההיגיון, את לוקחת את בעלי. הרי רחל היא זו שהייתה רצויה ליעקב יתר מלאה לכאורה.

ר' שלום שבדרון היה מתרץ נפלא. הסימנים שמסר יעקב לרחל היו המצוות שבהם חייבת האשה, נדה חלה והדלקת הנר (דעת זקנים). זאת אומרת שיעקב לא גילה איזשהו רז עלום לרחל שזה יהיה סימן לה, אלא למד איתה את ההלכות של המצוות שהאשה חייבת בהם. והיינו שרחל 'מסרה' ללאה את הסימנים ולא 'גילתה' לה. רחל לימדה את לאה את המצוות הללו כבדרך אגב, וכך כשיעקב דיבר עם לאה על המצוות הללו היא כבר ידעה את העניין ובמה מדובר. אם כן יתכן לומר שלאה כלל לא ידעה מכל הסיפור, כי הרי רחל לא גילתה לה סימנים שממילא היא תבין שרחל הייתה זו שמיועדת ליעקב, אלא סה"כ היא למדה מרחל את ג' המצוות הללו ואח"כ דיברה ע"ז עם יעקב. היות שהיא לא ידעה מכל הסיפור היא פשוט חשבה שיעקב רצה בה וממילא כך טענתה כלפי רחל בסיפור של הדודאים.

במדרש איכה (פתיחתא כד) מובאים דברי חז"ל על מעלתה העצומה של רחל בגלל ויתורה בסיפור הזה. בזמן שחרב בית המקדש באו אבות העולם, אברהם יצחק ויעקב, כ"א וטענתו בידו, שיקשיב להם ה' ויחוננו. גם משה רבנו בא בטענתו. לכולם הקב"ה לא ענה. אבל אז באה רחל וטענתה עימה על אותו ויתור והקב"ה מקבלה.

"באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים. וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד, כי נודעה לי העצה. והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן, שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני. ולאחר כן ניחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי, כדי שיהא סבור שהיא רחל. ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המיטה שהיה שוכב עם אחותי, והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר, כדי שלא יכיר לקול אחותי. וגמלתי חסד עמה ולא קינאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר – לא קינאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קינאת לעבודה זרה שאין בה ממש, והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם. מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא דכתיב (ירמיהו לא, יד): "כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו", וכתיב (שם טו): "כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך" וגו', וכתיב (שם טז): "ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם".

לא היה זה חסד סתם, היה זה חסד בהצנע. רחל דאגה שלאה תרגיש נרצית ולא תדע ברמיה. חסד בהצנע. גם לעשות חסד, וגם שלא ידע זה שמתחסדים אליו, שהרגשתו תהיה מעולה. מעלה על מעלה חסד כזה.
